

A közös valóság ábrándja

SZÜCS TERI: VISSZATÉRT HOZZÁM AZ EMLÉKEZET. DEMENCIA ÉS ÓPERENCIA

A demencia ma az egyik legszélesebb körben tárgyalt egészségügyi téma a nyugati világban, és a hozzá – illetve elsősorban a leggyakoribb kiváltó okához, az Alzheimer-kórhoz – kapcsolódó önéletrajzi könyvek is tucatszámra jelentek meg az elmúlt években. Az Amazon tanúsága szerint csak 2024-ben több mint 30 olyan angol nyelvű memoár látott napvilágot, ami a témához kapcsolódik. Ezeknek a többségét olyasvalaki írja, aki a betegség tanújaként, a beteg gondozójaként érintett (ezek általában családtagok: gyermekek, partnerek, ritkábban hivatásos ápolók). Előfordul azonban olyan elbeszélés is, amelyben maga a beteg a szellemi hanyatlás folyamatának korai stádiumában egyedül vagy újságírói segítséggel meséli el az első tünetektől a történetét, a világban való közlekedésének, önképének és életkilátásainak megváltozását. A láthatóan nagy kereslet a demenciában érintettek személyes beszámolójára nemcsak a kór népbetegséggé válására vall, de arra is, hogy a többség úgy érzel, még mindig nagyon nagy az információhiány a szellemi és testi leépüléssel járó betegségekről, gondozásuk lelki-társadalmi dimenzióiról, illetve arra is, hogy akik testközelit tapasztalatot szereznek róla, azok szeretnék korrigálni a populáris fiktív reprezentációk torzításait.

Bár demenciáról szóló cikkekkkel a magyar sajtóban is bőven találkozhattunk az elmúlt években, Szücs Teri könyve úttörő a magyar kultúrában: ez a 2018 és 2023 között született blogbejegyzésekből és esszékből összeállított, azokat némiképp kiegészítő kötet először beszél magyarul, a magyar egészségügyi intézményrendszerre reflektálva, személyes tapasztalatok alapján, nagy nyilvánosságot megszólítva egy közeli hozzátartozó demens beteg gondozásáról – ráadásul egy érzékeny irodalmár nyelvi-intellektuális kifinomultságával. A kötet fogadtatása azonnal jelezte is a vállalkozás újdonságát és irodalmi erényeit: recenziók és interjúk sora jelent meg néhány hónap alatt, és a *Visszatért hozzám az emlékezet a Magyar Narancs Minimum tizenegyes!* című, magyar könyveket szemlélő júniusi sikerlistáján [amelyet nem eladási adatok, hanem irodalmárok szavazása alapján állítanak össze] az első helyre került.

Az angol nyelvű memoárok nagy száma és a magyar könyv fogadtatása is jelzi, hogy a mai társadalomnak nincs jól bevált morális–mentális–intézményes stratégiája a testi-szellemi hanyatlás kezelésére. Az emlékezetét, önellátási képességét fokozatosan elvesztő szülő [testvér, partner] gondozása egyszerre morális, anyagi, fizikai és identitáskérdés. Ureczky Eszter recenziója [*A gondviselőség idejében*, megjelent a *Műút* 2004/94. számában] alaposan elhelyezi Szücs kötetét a „gondoskodási válság” kontextusában, hiszen Szücs Teri könyvéből kirajzolódik egy ilyen komplex, elhúzódozó krízisnek minden eleme: kiderül, hogy hogyan idomulnak az anyját gondozó nő hétköznapijai, karrierlehetőségei, párkapcsolata, önértelmezése fokozatosan az ápoláshoz [„Anyám nem hagyott semmi mást.”, 42.], felmerül az intézményben való elhelyezés morális dilemmája és anyagi lehetetlensége, az otthoni szakápolók sajátos társadalmi státusa, az egészségügyi ellátórendszer katasztrofális állapota.

A recepció a kötet más aspektusaira is bőven utal – például Szücs elbeszéléseinek *queer* vonatkozásaira, ugyanis az ő történetében az ápolás idején amúgy is

felboruló családi, nemi szerepek hálózatát még összetettebbé teszi, hogy a szerző egy leszbikus kapcsolatban él, miközben leépülő anyját gondozza. Emellett nagyon érdekes ebből a szempontból az apa alakja is. Ő ugyancsak része annak a nemiszerep-átrendeződésnek, amivel az otthonápolás jár: szó nélkül veszi magára az anya–feleség szerepeket: ápol, vezeti a háztartást, kertészkedik. Jelenléte a napló-bejegyzésekben pár villanásnyi, de a szöveg gesztusszerűen jelzi, hogy az ápolás oroszlánrészét ő vállalja („Először is: apám. Másodiknak: én.”, 42.), illetve hogy az ő történetével, mint az ápolás történetének más aspektusaival is, adós marad a szerző („ez az apám testének története, és az én testem története, erről is kell majd írnom”, 36.). Ezek a jelzések arra is szolgálnak, hogy vázolják, hogy mennyire bonyolult és nehezen megragadható az egész problémakomplexum, egy beteg–ápoló kisközösség alakulása, viszonyrendszere és társadalmi, intézményes helye.

Nagyon sok mindent ki lehet emelni ennek a kötetnek a témái és szálai közül, mint ahogy a már megjelent kritikák és interjúk nagyon sok aspektusra rá is irányítják a figyelmet. Én most egy olyan, a rövid fejezetek többségén végighúzó és sajátos epikai feszültséget létrehozó témára szeretnék fókuszálni, amit különösen termékenynek és izgalmasnak gondoltam a kötetet többször újraolvasva. Ez a szál a közös valóság, közös emlékezet megteremtésére tett erőfeszítések és a másik állapotának az elfogadása, valósághoz kötésének az elengedése között kanyarog folyamatosan Szűcs Teri elbeszélésében. Meglehet, minden gyerek–szülő viszony elmesélhető a közös valóság megteremtésére tett – szükségszerűen kudarcra ítélt – kísérletek soraként. De a demencia kérelhetetlenül megfosztja az embert attól az utópiától, hogy a beszélgetések, a közös emlékezések egyszer, majd, a mindig halasztódó jövőben, megteremtik ezt a közösséget. A *Visszatért hozzám az emlékezet* olvasható úgy is, mint folyamatos birkózás ezzel a belátással.

Az egyik fejezetben Szűcs Teri megemlíti Deborah Hoffmann 1995-ös, *The Complaints of a Dutiful Daughter* (*Egy kötelességtudó leány panasza*) című dokumentumfilmjét, ami még jóval a demencia közbeszéd tárgyává való válása előtt mutatta be a filmrendező Alzheimeres anyjához fűződő viszonyát az első tünetek jelentkezésétől, vagyis az elbeszélő számára az első, sokkoló szembesüléstől az anya intézményben való elhelyezéséig, ami Hoffmann számára is valamiféle lezárást, az anyja hanyatlásával való kibékülést jelenti. A Szűcs Teri által említett párhuzamok (zsidó család, középkorú elbeszélő leszbikus párkapcsolatban) mellett nyilvánvalóak a különbségek is: például hogy az amerikai sorstárs talál olyan intézményt, ahol boldognak látja az anyját, és amit meg is tud fizetni. Szűcs kiemeli annak a fordulatnak a jelentőségét, amikor Hoffmann elfogadja, hogy nem kell állandóan visszarángatnia az anyját a valóságba, nem kell állandóan kijavítani a feltételezéseit, hogy hány éves, hogy mi a viszonya Deborah-hoz, vagy hogy kik a környezetében lévő emberek, hanem rá kell hagyni. Meg kell tanulni elhinni, hogy emlékezet nélkül is lehet „valakinek lenni” – mondja Hoffmann, illetve „boldognak lenni” – közvetíti a film tanulságát Szűcs Teri. De míg az Oscar-díjra jelölt film, nyilván a műfaji különbségek miatt is, egyfajta fordulatként, a megbékéléshez vezető út mérföldköveként beszél erről az elfogadásról, a *Visszatért hozzám az emlékezet* már csak naplószerű, átfogó narratív ívvel nem rendelkező szerkezete miatt is újra és újra színre viszi azt a dilemmát, hogy el lehet-e ezt egyáltalán fogadni? Hogy

el lehet-e és el *szabad-e* fogadni azt, hogy fokozatosan felszámolódik a közös emlékezet, a közös valóság. Szűcs könyve számomra sok minden egyéb mellett annak a végérhetetlen küzdelemnek a megjelenítése, amit a lány és az anya folytat a közös valóság megteremtéséért.

A könyv centrumában a szerző és az anyja kapcsolata áll, és ennek elbeszélésére Szűcs Teri egy olyan megoldást választ, ami, noha nem teszi a könyvet a beteg önéletrajzává, mégis hozzákapcsolja a betegség-önéletrajzok, autopatográfiák, hagyományához is. Elsősorban azokhoz a beteg-önéletrajzokhoz, amelyek nemcsak a betegség tapasztalatának magányát próbálják történetté formálni, hanem a beteg környezetét is bevonják az elbeszélésbe – vagy úgy, hogy valamelyik családtag részt vesz a szöveg létrehozásában, vagy úgy, hogy a beteg maga a környezetével való kapcsolatát állítja előtérbe, és arra helyezi a hangsúlyt, hogy a betegség egy kisközösséggel történik, noha nyilvánvalóan abban mindenkit másképpen érint. Szűcs Teri valahogyan próbálja szóhoz engedni az egyre hanyatló emlékezetű beteget: nem úgy, hogy azt állítja, tudja, mi zajolhat a fejében, mit élhet át – ez megfejtethetetlen rejtély marad –, hanem hogy az önéletrajzi elbeszélés alapvető feladatát veszi magára: emlékezni próbál helyette. Illetve vele, azokban a pillanatokban, amikor egy-egy rövidebb időszakra visszatér anyja emlékezete. Erre utal a könyv főcíme. Így lesz tehát a könyv az ápolás történetén és személyes-társadalmi dimenzióinak megjelenítésén túl rekonstrukciós kísérlet is: egy a Szovjetunióban született, Magyarországra férjhez ment orosz zsidó nő, Rája életének, családtörténetének, traumáinak, kulturális háttérének töredékes rekonstrukciójára tett – olykor közös, de többnyire magányos – erőfeszítés története.

A valóságra emlékeztetésnek vagy a felejtés elfogadásának dilemmája a könyvben nemcsak lélektani kérdésként jelenik meg (miért olyan nehéz elfogadni a szülők öregedését, leépülését, a gyerek szerepcseréjét velük), hanem intellektuális, az értelmiségi identitást érintő problémaként is. Amikor Szűcs Teri a saját emlékezetéből, anyja vissza-visszatérő emlékképeiből és a saját kutató-, illetve műelemző munkája segítségével (anyja fiatalkorának szovjet filmjeit és slágereit értelmezve) megpróbálja rekonstruálni Rája élet- és családtörténetének egy-egy epizódját, voltaképpen olyasmit csinál, amit egész szakmai életében. Az emlékezés, a valósággal való szembe-sülés-szembesítés kérdései ebben a kötetben még drámaibbnak hatnak, ha tudjuk, hogy az irodalmár Szűcs fő kutatási témája a holokausz emlékezete az irodalomban [*A felejtés története. A Holokausz tanúsága irodalmi művekben*, Kalligram, 2011].

Itt van tehát egy középkorú nő, aki lényegében azzal töltötte a felnőtt életét, hogy olyan szövegeket értelmezett, amelyek a soá megtörténtét próbálták a kollektív emlékezetben tartani, aki számára az értő szembenézés, a kutatómunkával megtámogatott emlékezés szakmai és személyes szenvedély és kötelesség. És azt kell tapasztalnia, hogy az anyja, a legközvetlenebb kapcsolata a saját múltjával, orosz gyökereivel és zsidóságával, lassan mindent elfelejt. Ahogy a visszaemlékező passzusokból kiderül, korábban is konfliktusforrás volt közöttük, hogy az anyja az elhallgatás térségi-családi hagyományát követte, és nagyon sok fehér folt volt a Szűcs Teri számára megismerhető családtörténetben, azaz ebből a szempontból Rája mindig is gyerekként kezelte őt. Persze a szándékos felejtés kényszer is volt az anyja számára: a saját apjának 1945-ös elvesztése körüli szovjet állami ködösítés, illetve a

szovjetunióbeli, majd a magyarországi hivatalos és nem hivatalos antiszemitizmus állandó „emlékszerkesztésre” [26.] kényszerítette. De a demenciával az a helyzet állt elő, hogy Rája ha akar, sem tud emlékezni. És a dolog még ennél is kacifántosabb, mert nem egyszerűen arról van szó, hogy bezáródnak a múlt kapui, hanem felsejlik az is, hogy az anya boldogabb az emlékei nélkül: „Zsidónak lenni jó” – jelenti ki lakonikusan egy nap. Mi erre a helyes válasz? Emlékeztetni, vagy ráhagyni? Mi nehezebb? Elfogadni, hogy lehet valaki az emlékei nélkül is boldog, vagy elfogadni, hogy csak az emlékei nélkül lehet boldog valaki?

A leány-gondozó-értelmiségi főhősünknek kétféle felnőtttség, kétféle morál követelményének kéne megfelelnie párhuzamosan, amelyek néha elkerülhetetlenül konfliktusba kerülnek egymással: ezek az igazság feltárásának, a megértésnek és az emlékeztetésnek a kötelessége egyfelől és a beteg szülő lelki békéjének a biztosítása, a felejtéssel járó betegség elfogadása másfelől.

A valósághoz való ragaszkodás problémája nemcsak a múlt rekonstruálásával kapcsolatban jelenik meg, hanem a gondozás hétköznapjaiban is: Szűcs annak egyik kedves szerzőjét, Ullickáját olvassa fel az anyjának, aztán egy idő után már maga által kitalált Ullickaja-történetekkel [fiktív fikcióval] szórakoztatja. Illetve magának az ápolás részleteinek a leírásában is megjelenik ez a dinamika, a tényszerű szembenézés és a fikcióba csúszás váltakozása, például amikor az egyik fejezetben Szűcs Teri az anyja járását, a végéhez való eljutás gyötrelmeit írja le minuciózusan, egyfajta tárgyias szenvtelenséggel, aztán melléteszi a népmesei változatot, ahol anyja az orosz tündérmesék boszorkányfigurájának képében lovagol a járókereten. Demencia és Óperencia. Miért akarjuk annyira a valóságot, miért nem érjük be a mesével?

És tulajdonképpen ennek a kérdésnek egy variációja az az epizód is, amikor az elbeszélő nagy nehezen bejut egy demenciaspecialista rendelésére (magánrendelésére, hisz a kórházban lehetetlen volt a közelébe kerülni), abban a reményben, hogy ha az orvos a beteg hanyatlásán már nem is tud segíteni, legalább segíthet megérteni, hogy mi történt Rájával, bizonyos értelemben összerakni az életrajzának egy szálát, kórtörténetének alapos elemzésével. Az orvos meglehetősen értetlenül fogadja a beteg nélkül érkező hozzátartozót, aki a közérdekre, a saját érdekére – genetikai örökségének felmérésére – is próbál hivatkozni. Végig elbeszélnek egymás mellett, mert az orvos azt hajtogatja, hogy nincs értelme a rekonstrukciónak, ha a beteg állapotán javítani már nem lehet. Azt sugallja, minek tudni, ha már úgylis mindegy?

Szűcs Teri könyve korunk egyik súlyos társadalmi-mentális krízisééről tudósít, a demens betegek kizsároltságáról, az őt ápolók tanácsalanságáról, a leépülés és az ápolás folyamatának a társadalmi szerepeket és a választott vagy örökölt identitásokat kiforgató természetéről. Mint minden komplex önéletrajzi szöveget, sokféleképpen lehet olvasni: közös tapasztalatot keresve, praktikus tanácsok után kutatva, a társadalmi nemű szerepek iránti, irodalmi vagy kultúrtörténeti érdeklődéssel. Naplóeredetének a következménye, hogy egy csomó olyan témát, szálát felvesz, amit tovább lehetne folytatni, egy nagyobb szerkezetben el lehetne varrni. A dokumentumszerűségnek másfelől megvan az az előnye, hogy általa Szűcs határozott kézzel elkerüli, hogy a demenciának valamiféle metaforikus értelmezést adjon. A demencia nem a felejtés metaforája, hanem egy nagyon is konkrét testi-mentális leépülés neve, aminek a testi-mentális-lelki-anyagi valóságával kénytelenek vagyunk szembenézni. Ugyan-

